स्पर्श

जयवंत दळवी

कला: सुजाता सिंह

जयवंत दळवी

जयवंत दळवी हे एक ज्येष्ठ मराठी लेखक होते. त्यांच्या प्रसिद्ध साहित्यकृतींमध्ये नाटके, कादंबऱ्या आणि कथासंग्रहांचा समावेश आहे. त्यांच्या अनेक साहित्यकृतींचे हिंदी तसेच इतर भारतीय आणि विदेशी भाषांमध्ये भाषांतर झाले असून त्या मोठ्या चर्चेचा विषय ठरल्या आहेत.

माणसाच्या अंतर्मनातील विचार लेखणीच्या माध्यमातून कागदावर उतरवण्याची भावना ही त्यांच्या जवळजवळ सर्वच साहित्यकृतींचा केंद्रबिंदू राहिली आहे. त्यांच्या अनेक साहित्यकृती स्त्री-पुरुषांच्या नात्याभोवती फिरतात. त्यांच्या नाटकांना अभूतपूर्व प्रसिद्धी मिळाली असून, त्यांपैकी 'महासागर', 'संध्याछाया' आणि 'पुरुष' ही विशेष उल्लेखनीय नाटके आहेत. त्यांच्या कथासंग्रहांमध्ये 'स्पर्श', 'रुक्मिणी' आणि 'स्वप्नरेखा' हे सर्वात महत्त्वाचे कथासंग्रह आहेत. त्यांच्या सुमारे चौदा कादंबऱ्या आहेत, त्यांपैकी 'धर्मानंद', 'महानंद', 'स्वागत' आणि 'चक्र' या खूप प्रसिद्ध झाल्या. 'महानंद'वर मराठीत आणि 'चक्र'वर हिंदीत चित्रपट बनवण्यात आला आहे. 'चक्र'मध्ये त्यांनी झोपडपट्टीत राहणाऱ्या लोकांचे अत्यंत हृदयस्पर्शी आणि जिवंत वर्णन केले आहे, अन्यथा त्यांच्या जवळजवळ सर्वच साहित्यकृती मध्यमवर्गीय जीवनशैलीवर आधारित आहेत.

ते नाटक, व्यंग्य आणि लघुकथा यांसारख्या सर्व साहित्यप्रकारांमध्ये पारंगत होते. त्यांच्या साहित्यकृतींमधून समकालीन जीवनातील अडचणी आणि संघर्ष, तसेच या जीवनशैलीचा मानवी हृदयावर होणारा परिणाम स्पष्टपणे दिसून येतो. 'स्पर्श' या कथेत नानीच्या भावनांचेही सजीव चित्रण केले आहे.

संध्याकाळच्या सूर्याची किरणे अजून जमिनीवर पोहोचली नव्हती. ती एका मोठ्या पिंपळाच्या झाडाच्या फांद्यांमधून गाळून येत असल्यासारखी वाटत होती. वाऱ्याची झुळूक संपूर्ण झाडाला गुदगुल्या करत होती, जणू काही ते हसतच होते. खोडातल्या एका ढोलीतून एक पोपट डोकावला. एका फांदीला एक लांब घरटे लटकत होते. तो कोणता पक्षी होता, कोण जाणे?

झाडाखाली, रामराव आकाशाकडे पाहत उभे होते. त्यांच्या डोळ्यांत अश्रू होते. ते का होते, हे कोणालाच माहीत नव्हते.

आज त्याच्या डोळ्यात पाणी का दाटून आलं, हे मला कळत नाही. चार वर्षांपूर्वी जेव्हा नानी आश्रमात गेली होती, तेव्हाही त्याचे डोळे इतके पाणावले नव्हते. आता ती बरी होऊन परत येत आहे, त्यामुळे त्याच्या मनात आनंद असायला हवा. मग ते दुःखी का होते?

पिंपळाच्या झाडाखाली आजीच्या आगमनाची वाट पाहत एक मोठा गट जमला होता. आजीचा मुलगा वीनू, त्याची पत्नी अनुराधा, त्यांचा आठ वर्षांचा मुलगा रंगा आणि परिसरातील स्त्रिया व मुले हे सर्वजण तिथे जमले होते.

"रंगा, आजीने हाक मारली तरी तिच्या जवळपासही जाऊ नकोस!" अनुराधा रंगाला पुन्हा पुन्हा समजावत होती.

रामरावांना हे आवडले नाही. डॉक्टरांनी सांगितले होते की ती आता पूर्णपणे बरी झाली असून तिची प्रकृती उत्तम आहे.

“भैय्याराम आणि नानी आतापर्यंत यायला पाहिजे होते.”

"थांबा, बस येत आहे." सगळ्यांना शांत करण्याचा प्रयत्न करत शेजारची काकू लक्षपूर्वक ऐकत म्हणाल्या..

पण रामरावांना तसे वाटले नाही. त्यांनी यापूर्वीही अनेकदा बसचा आवाज ऐकला होता.

"ती आली, ती आली!" काकू पुन्हा ओरडली. ह्या वेळी बस खरोखरच आली. पारावर बसलेला गट उठून उभा राहिला.

रामराव दगड हे दगडासारखे निश्चल उभे होते. त्यांची नजर पिंपळाच्या झाडाखाली असलेल्या एका जुन्या गणेश मूर्तीवर पडली. तिथे दिवा लावणे ही दगड घराण्याची परंपरा होती.

“अनु, अंधार पडत आहे, कृपया मूर्तीसमोर दिवा लाव. आजीला ते आवडेल.”

“हो, ठीक आहे!”

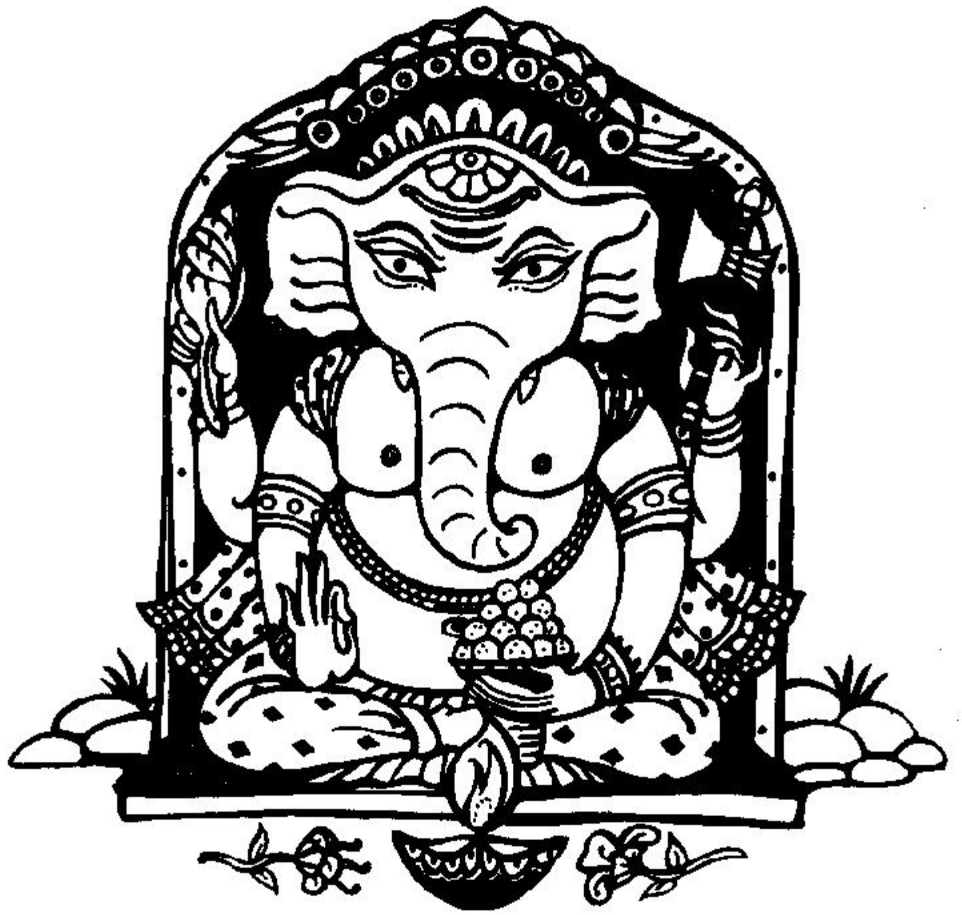

अनुने गणपतीसमोर दिवा लावला. मंद ज्योत वाऱ्याच्या झुळकेने डोलत होती. त्या प्रकाशात ती मूर्ती अतिशय शांत दिसत होती. मूर्तीच्या हातांची बोटे पाण्याने आणि वाऱ्याने झिजली होती. सोंडेवर खूप ओरखडे होते. तिचे लांब कान तुटलेले होते. रामराव युगानुयुगे तिचे निरीक्षण करत होते. पण त्या पाषाणदेवतेमधील गुप्त शक्तीचा अनुभव त्यांना कधीच आला नव्हता.

बस गेटजवळ थांबली.

भैय्याराम आधी खाली उतरले, मग त्यांनी नानीला खाली उतरायला मदत केली.

"एवढा उशीर कसा झाला भैय्याराम?" विनूने दुरूनच विचारले.

"बसचे टायर पंक्चर झाले!" सामान उतरवताना भैय्याराम म्हणाला.

"नकटीच्या लग्नाला सतराशे विघ्न!" नानी खळखळून हसत म्हणाली.

तिच्या हास्याने संपूर्ण वातावरण उजळून निघाले.

चार वर्षांपूर्वी, जेव्हा नानी अमरावती आश्रमात जायला घरातून निघाली, तेव्हा मला वाटले की कदाचित आता ती कधीच परत येणार नाही. जाताना तिने घरातील प्रत्येक वस्तूला शेवटचा स्पर्श केला. तिने गणेशाला वंदन करून हाताचा स्पर्श केला आणि क्षणभर त्याच्यासमोर बसली.

त्याच घरी परतल्याचा तिचा आनंद अगदी स्वाभाविक होता. नानीचे ओठ तिच्या तोंडावर मिटलेले होते. पण तिचा चेहरा आनंदाने भरलेला होता.

"रंगा, हा चेंडू घे!" नानी रंगाला हाक मारत म्हणाली.

पण रंगा निश्चल उभा राहिला. तो अजिबात हलला नाही.

"तो बहुतेक तुला विसरला असेल! एकदा का त्याने तुला ओळखलं, की तो तुला सोडणार नाही!" रंगाला आणखी मागे ढकलत अनु म्हणाली.

"आई, तो नंतर तुझ्याकडे येईल!" विनू म्हणाली.

जिना चढताना आजीने दांडा पकडण्यासाठी हात पुढे केला.

“तिला आधार द्या भैय्याराम,” विनू ओरडली.

भैय्यारामचा आधार घेऊन आजी वर चढून थांबल्या.

“मला आश्चर्य वाटते की अजूनही कोणी गणपतीसाठी दिवा लावतं याचे.”

"तुम्ही जसे ठेवले होते, सर्व काही तसेच ठेवले आहे. कृपया गणपतीला नमस्कार कर!" रामराव म्हणाले.

आजीने गणेशासमोर मस्तक झुकवले आणि त्याच्यापुढे बसली. तिने संध्याकाळच्या अंधुक प्रकाशात आजूबाजूला नजर टाकली. जणू कोणीतरी नवीनच आले आहे, अशा नजरेने मुले तिच्याकडे पाहत होती. आजी हसली.

हृदयात आनंद असेल तर बाकी कशाचीही पर्वा नाही.

तेवढ्यात काकू आजीला भेटायला आली. शेजारी अनेक वर्षांनी आजीला भेटत होते, त्यामुळे ते गप्पांमध्ये रमून गेले.

त्या बोलत असताना, तिने नानीच्या नाकाचे आणि ओठांचे बारकाईने निरीक्षण केले. त्यावर पांढऱ्या रंगाचे पट्टे होते.

तेवढ्यात गाय ओरडायला लागली.

"तिने मला ओळखले," नानी हसत म्हणाली.

नानी आणि रामाराव गोठ्याकडे निघाले.

आजीने गाईला थोपटले आणि प्रेमाने तिच्या चेहऱ्यावरून हात फिरवला.

मग नानी घरात आली. हातपाय धुतल्यावर ती चहा पिण्यासाठी ओट्यावर येऊन बसली.

"तुम्ही इथे काहीही काम करणार नाही, नानी," अनु येऊन म्हणाली.

“का?”

“तुम्ही फक्त विश्रांती घ्या आणि आराम करा!”

"असं कोण म्हणाले? विनू?" नानीने विचारले आणि मग ती हसली.

आज तिचा हसण्याचा दिवस होता.

संध्याकाळी नानीने एक भांडे उचलले आणि ती गोठ्याकडे निघाली.

"तू हे काय करत आहेस?!!" अनु धक्क्याने ओरडली.

“मी गायीचे दूध काढायला चालले.”

“कृपया भांडे बाजूला ठेवा. तुम्हाला काम करण्याची गरज नाही.”

“तुम्हाला माहीत आहेच की, आश्रमात मी स्वयंपाक करायचे!”

“तिथे डॉक्टर होते! इथे कोण धावपळ करेल?”

“काही होणार नाही,” गोठयाच्या दिशेने चालत जात नानी म्हणाले.

"कृपया भांडे बाजूला ठेवा!" अनुचा आवाज कठोर होता. नानीने भांडे परत जागेवर ठेवले. तिच्या हृदयात वेदनेची एक कळ दाटून आली. तिचा अपमान झाला होता.

ती लगेच आत गेली. साडीच्या पदराने चेहरा झाकून ती रडली. झोपण्यापूर्वी तिने निश्चय केला, "हे घर माझे आहे; प्रत्येकाने माझ्या आज्ञा पाळल्याच पाहिजेत." आश्रमात ती दहा-पंधरा लोकांसाठी जेवण बनवत असे. इथे तिला कोणतेही काम करण्याची परवानगी नव्हती?

ती पहाटे उठली. अंघोळ झाल्यावर तिने पिठाचे भांडे घेतले, पीठ मळून घेतले आणि पोळ्या बनवल्या.

अनुला चुलीजवळ पोळ्यांचा ढीग दिसला.

“या सगळ्या पोळ्या कोणी बनवल्या?”

“मी केल्या दुसरं कोण?”

अनुने डोक्यावर हात मारून घेतला. नानीने तिच्याकडे दुर्लक्ष केले आणि पुन्हा साफसफाई करू लागली.

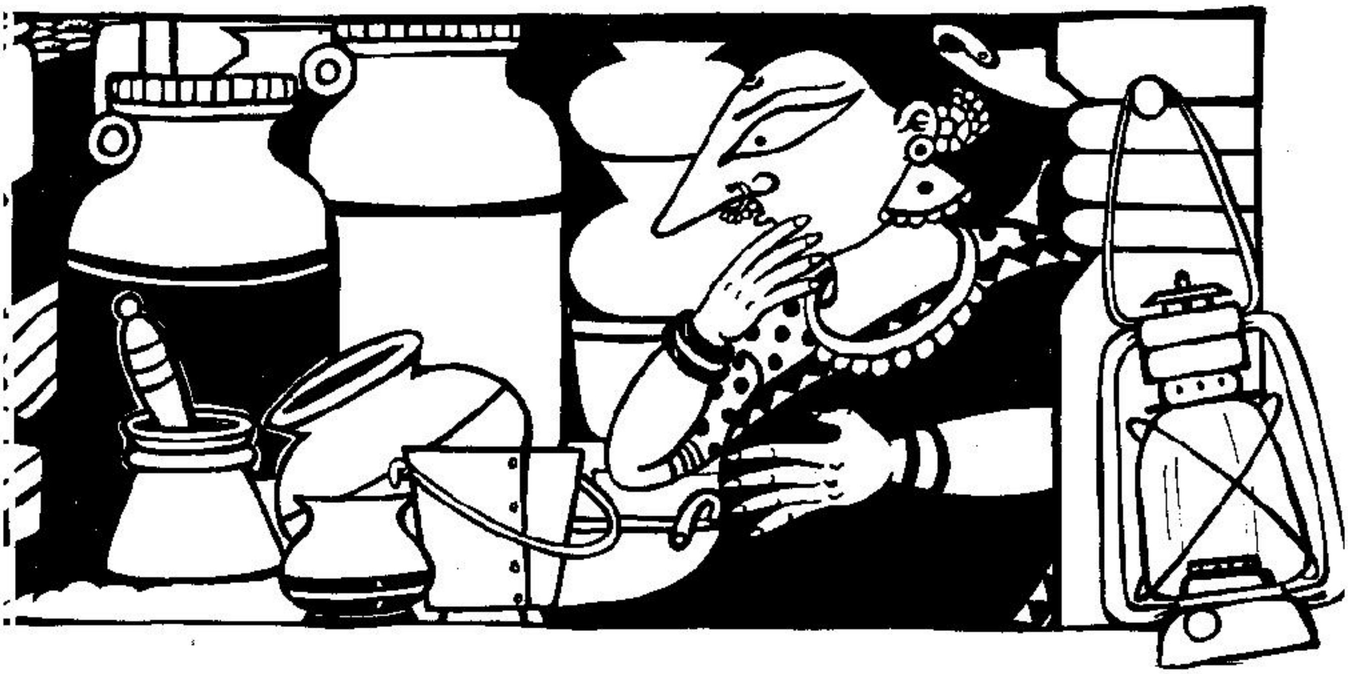

पुरुषांचे जेवण झाल्यावर अनु आणि नानी जेवायला बसल्या.

“सगळ्यांनी पोळ्या खाल्ल्या का?”

“हो!”

“कोणी काही बोललं का?”

“हो, सासरे म्हणाले, पोळ्या खूप मऊ होत्या!”

हे ऐकून नानीचा चेहरा उजळला.

अनु काहीच बोलली नाही. जेवताना तिची नजर नानीच्या बोटांकडे गेली. त्या वाकड्या बोटांवर अगदी छोटी नखं होती. नानी त्याच हातांनी जेवत होती.

जेवणानंतर घरात जाताना नानीला विनू दिसली.

“विनू, मी बनवलेल्या पोळ्या तुला कशा वाटल्या?”

“त्या मला आवडल्या!”

आजी आनंदाने व्हरांड्यात गेली, जिथे रामराव इकडून तिकडे फेऱ्या मारत होते.

“आजच्या पोळ्या तुम्हाला कशा वाटल्या?”

“आज पोळ्या नव्हत्या का?”

रामारावांची नजर अचानक विनूच्या डोळ्यांकडे गेली आणि त्यांना खूप अवघडल्यासारखं वाटलं.

नानीला काहीतरी गडबड असल्याचा संशय आला. तिला थोडे उदास वाटले. तिने घरात चटई पसरली आणि झोपण्याचा प्रयत्न केला. पण तिच्या डोळ्यात अश्रू दाटून आले.

त्या संध्याकाळी, ती शांतपणे दुधाचे भांडे शोधू लागली. दुधाचे भांडे इतर धुण्याच्या भांड्यांमध्ये पडलेले होते. पिठाचे भांडेसुद्धा धुण्यासाठीच होते! सकाळी ते भांडे पिठाने काठोकाठ भरलेले होते. मग ते धुण्यासाठी का ठेवले होते? असा तिने विचार केला. मग दुधाचे भांडे उचलून ती गोठ्याकडे निघाली.

पाणी घेऊन त्याने गाईचे सड धुतले. मग तिची नजर गाईसमोर पडलेल्या पोळ्यांवर पडली. नानी लगेच उठून उभी राहिली.

ती ते भांडे घरात घेऊन आली आणि आपल्या दाबलेल्या भावनांना दाबण्याचा प्रयत्न करत अंगणातील झोपाळ्यावर बसली.

त्या रात्री ती तिच्या खोलीत गेली. तिथे एकमेकांपासून थोडे दूर दोन पलंग होते. कालही असंच होतं का?

तिने दोन्ही पलंग एकत्र ओढले. मग रामरावांकडे तोंड करून, एक हात पसरून ती एका पलंगावर आडवी झाली.

रात्री तिने डोळे उघडले.

रामराव दिवा लावत होते.

मग तिने पटकन आपली चादर बाजूला सारली. बांगड्यांचा किणकिणाट झाला आणि नानीचा हात जमिनीवर पडला. पण रामरावने तो उचलून चादरीवर ठेवला नाही.

अगदी थोडासाही संपर्क किंवा स्पर्श नाही!

नानीच्या ओठांतून एक हुंदका बाहेर पडला. पण ती रडली नाही. तिच्या डोळ्यांतून फक्त अश्रू वाहत होते. तिचा हात किती वेळ तसाच राहिला हे कोणास ठाऊक.

सकाळी रामाराव उठून बाहेर आले. पण नानी त्यांच्या खूप आधीच उठल्या होत्या.

“सासूबाई उठल्या नाहीत का?”

“ती खूप वेळापूर्वी जागी झाली.”

“नाही!”

"नाही? अरे विनू ..." रामराव ओरडले.

विनू धावत आली. त्यांनी सगळीकडे शोध घेतला. त्यांनी प्रत्येक खोली तपासली, पण नानी कुठेच सापडली नाही.

पिंपळाच्या झाडाखाली दिवा जळत होता. गणेशाच्या कपाळावर चंदनाचा टिळा होता आणि सोंडेवर मोगऱ्याची फुले होती.

“ती कुठे गेली असेल?”

नानीच्या शोधात लोक सर्व दिशांना पसरले.

नंतर असे आढळून आले की, नानी बस स्टँडवर अमरावतीला जाणाऱ्या बसमध्ये चढताना दिसली होती.